

ROZHOVOR S DR. MIROSLAVEM SCHEINOSTEM, ŘEDITELEM INSTITUTU PRO KRIMINOLOGII A SOCIÁLNÍ PREVENCI

Lukáš Dirga *

PhDr. Miroslav Scheinost je ředitelem Institutu pro kriminologii a sociální prevenci. Zaměřuje se na výzkum organizované kriminality, kriminality cizinců, nelegální migrace, trestní politiky a prevence. Je předsedou České kriminologické společnosti.

* * *

Vážený pane řediteli, můžete nám krátce přiblížit Institut pro kriminologii a sociální prevenci?

Institut pro kriminologii a sociální prevenci byl založen v roce 1960, tehdy pod názvem Výzkumný ústav kriminalistiky. V době svého vzniku byl společným výzkumným zařízením tří resortů: Ministerstva spravedlnosti, Ministerstva vnitra a Generální prokuratury. Po počáteční etapě upřesňování jeho základní orientace byl záhy přejmenován na Výzkumný ústav kriminologický a od roku 1966 byl zařazen pouze pod Generální prokuraturu.

Vznik ústavu umožnil rozvoj empirického výzkumu kriminality a s ní spojených problémů. Tento výzkum je zaměřený především na kriminalitu mládeže, osobnost pachatele, skupinovou trestnou činnost apod.

V roce 1990 došlo ke změně názvu na současný Institut pro kriminologii a sociální prevenci, což mělo především akcentovat prevenci jako efektivní nástroj kontroly kriminality a současně naznačit provázanost mezi kriminologií jako teoretickou i empirickou disciplínou a prevencí a trestní politikou jako jejím aplikovaným vyústěním.

V roce 1994 v souvislosti se zásadní změnou postavení prokuratury v justičním systému ČR a její přeměnou na státní zastupitelství, přešel IKSP do působnosti Ministerstva spravedlnosti ČR, které je až dosud jeho zřizovatelem. Jeho činnost vychází z plánů schvalovaných Ministerstvem spravedlnosti a je zaměřena na střednědobé výzkumy v oblasti trestní politiky a fungování justice, závažné kriminality, stavu a trendů obecné kriminality, prevence kriminality a penologie. Zabýváme se především zkoumáním projevů a příčin kriminality a s ní sdružených sociálně patologických jevů, rovněž studijní, analytickou a výzkumnou činností v oblasti práva a justice, dále otázkami trestní a bezpečnostní politiky a kontroly zločinnosti jak z hledisek trestní represe, tak i z hledisek prevence, zacházení s pachateli a další penologickou problematikou. Až dosud jsme stále jediným pracovištěm, které se těmito otázkami zabývá soustavně jakožto svojí hlavní činností.

*Mgr. Lukáš Dirga, Katedra antropologie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, dirga@ksa.zcu.cz.

Zmínil jste, že jednou z významných oblastí působení IKSP je penologie, jak se Vy osobně díváte na současný český penologický výzkum?

Asi se trochu vrátím do minulosti. Již v šedesátých letech, kdy byl založen Výzkumný ústav kriminologický, se stalo zřejmé, že je potřeba se zabývat také problematikou zacházení s pachateli a otázkami výkonu trestu. Na pořad se dostaly také otázky postpenitenciární péče.

Proto bylo tak významné působení Výzkumného ústavu penologického, které umožnilo penologický výzkum systematicky rozvíjet.

Výzkumný ústav penologický působil pod vedením doc. JUDr. Jiřího Čepeláka v letech 1966 až 1980, byl součástí tehdejšího Sboru nápravné výchovy a rozvíjel činnost v oboru penitenciární teorie i praxe. Bohužel VÚPEN byl v roce 1980 zrušen jako tzv. nepotřebný a obnovit samostatné pracoviště penologického výzkumu se i přes některé kroky po roce 1990 až dosud plně nepodařilo. Opakovaně se potvrzuje, že výzkumná pracoviště se snadno ruší, ale o to obtížněji se obnovují či zakládají.

Neexistence specializovaného penologického výzkumného pracoviště samozřejmě významně limituje kapacitu a rozsah penologického výzkumu v ČR. Je samozřejmé, že penologickou problematiku nelze pominout, a my v IKSP se snažíme potřebu penologického výzkumu a penologických poznatků ve spolupráci s kolegy z Vězeňské služby alespoň částečně v rámci naší kapacity pokrývat, ale všichni společně víme, že otázky a problémy, které by bylo třeba z penologického pohledu zkoumat, tuto kapacitu přesahují. Je pozitivní, že v rámci možností se realizují solidní dílčí výzkumné projekty ve vztahu k vězeňství a penologické problematice i na jiných pracovištích, jako jsou Akademie Vězeňské služby, Policejní akademie a další univerzitní pracoviště, kde se tato témata objevuje v magisterských a doktorandských pracích, nicméně absence určitého kmenového pracoviště, které by mohlo fungovat jako koncepční i metodologický „lídř“ penologického výzkumu, je citelná.

Jaké jsou podle Vás hlavní nedostatky, či naopak přednosti českého penologického výzkumu?

Přednost vidím možná paradoxně v tom, že limitovaná výzkumná kapacita většinou nutí zaměřovat projekty na skutečně významné problémy vězeňství, jako jsou drogy, zacházení s vězni apod. Nedostatek samozřejmě spatřuji naopak v tom, že ani takové zásadní problémy nemohou být dostatečně výzkumně pokryty.

IKSP nepochybně přispívá k rozvoji českého penologického výzkumu. Můžete nám přiblížit některé projekty z této oblasti?

IKSP se penologickou problematikou v rámci své výzkumné kapacity pochopitelně zabývá, ať už v samostatných výzkumných projektech nebo v rámci projektů dalších. Je to přirozeně dáno také tím, že i výzkumy, které se nezaměřují primárně na vězeňství, penologické aspekty nutně obsahují.

V našem předchozím střednědobém plánu výzkumných úkolů na léta 2012–2015 bych chtěl z tohoto hlediska upozornit zejména na některé projekty, které penologickou problematiku zahrnovaly:

Teoretické a trestněpolitické aspekty reformy trestního práva v oblasti trestních sankcí, kde byla předmětem výzkumu analýza a vyhodnocení právní úpravy trestněprávních sankcí po změnách, ke kterým došlo v důsledku přijetí nového trestního zákoníku v kontextu sankční politiky uplatňované v České republice po roce 1989. Výzkum se zaměřil na vliv nového trestního zákoníku na ukládání a účinnost trestů zejména z pohledu uplatňování alternativních trestů, na skladbu odsouzených a trestů, dopady na velikost a skladbu vězeňské populace, na zhodnocení zkušeností a názorů pracovníků justičních orgánů na sankční politiku.

Vývoj kriminality v ČR – každoroční sledování a analýza (včetně sledování, skladby pachatelů a obětí atd.). Základem této každoroční analýzy je zhodnocení stavu a změn na úrovni kriminality v ČR obecně, změn struktury a intenzity kriminality včetně změn teritoriálních, pohybů stavu a skladby známých pachatelů. Součástí sledování a analýzy je i problematika obětí trestné činnosti a problematika penologická; např. analýza trendů kriminality v roce 2014 obsahovala i pohled na proměny českého vězeňství v posledním deceniu.

Kriminální kariéra dětí, nové jevy v kriminalitě a prekriminalitě dětí, uplatňování Systému včasné intervence – tento výzkumný projekt se zabýval otázkami vhodného resocializačního a následně preventivního postupu u dětí, které se již dopustily detekovaného provinění či jinak trestné činnosti.

Specificky se penologickou problematikou v minulosti zabývaly dva výzkumné projekty:

Analýza změn struktury, trendů a charakteristik vývoje vězeňské populace. Výzkum se zaměřil na vývoj skladby a charakteristik vězeňské populace a s ohledem na tyto charakteristiky a na možnosti uplatnění určitých způsobů vnitřní diferenciací osob ve výkonu trestu odnětí svobody, zohledňujících především předcházení jejich recidivě. Dílčí úkol byl zaměřen na oběti násilí z řad vězněných osob.

Nebezpečnost a násilí ve výkonu trestu a vazby. Tento úkol byl zaměřen na pachatele násilí, nebezpečné a konfliktní osoby ve výkonu trestu (osoby ve výkonu trestu s uloženou zabezpečovací detencí, osoby vedené na indexu nebezpečných a zvláště nebezpečných osob, osoby označené jako možný pachatel násilí apod.). Cílem bylo získat informace a popis skupiny takto identifikovaných osob, analyzovat skutečnosti rozhodné pro zařazení do seznamu v příslušné kategorii a také analýza násilných incidentů.

Pracujete na institutu v současné době na nějakých vězeňských výzkumech? Můžete je případně přiblížit?

Náš nový střednědobý plán výzkumných úkolů na léta 2016–2019 rovněž obsahuje některé výzkumné projekty, specificky zaměřené na vězeňství. Chtěl bych uvést zejména následující:

Zacházení s uživateli drog ve vězení. Výzkum bude zaměřen na možnosti „protidrogového“ působení na osoby v prostředí výkonu trestu odnětí svobody a na opatření k omezení míry užívání (nelegálních) drog mezi vězněnými osobami, dále

na stav a vývoj drogové scény v českých věznicích za účelem zhodnocení stávajících opatření, identifikaci nedostatků v českém systému zacházení s uživateli drog ve věznicích, a navržení doporučení k jejich odstranění či zmírnění.

Ochranné léčení a zabezpečovací detence jako nástroje ochrany společnosti před nebezpečnými pachateli. Výzkum bude zaměřen na právní úpravu a praktickou realizaci institutů ochranného léčení a zabezpečovací detence jako opatření na ochranu společnosti před nebezpečnými pachateli. Cílem bude získat kriminologické poznatky o osobách, kterým jsou tato opatření v ČR ukládána, o povaze/zaměření jejich kriminálního jednání, zejména o jejich recidivě či nebezpečnosti.

Pojďme nyní obrátit pozornost k mezinárodnímu kontextu. Co považujete za ústřední téma současných vězeňských výzkumů na mezinárodní scéně?

Kdybych měl vyjít z témat, o nichž se referovalo na poslední evropské kriminologické konferenci v Portu v roce 2015, je takovým ústředním bodem penologických výzkumů problematika intervencí, resp. působení na vězně s cílem jejich reintegrace do společnosti. S ohledem na to je pozornost následně věnována specifickým skupinám vězňů, jako jsou cizinci, ženy, Romové, starší osoby, zranitelné typy vězňů. S tím je spojen i výzkum vězeňského personálu a vězeňského klimatu.

Domníváte se, že české vězeňské výzkumy reagují adekvátně na současné mezinárodní trendy v oblasti výzkumu vězeňského prostředí?

Obecně platí, že české vězeňské výzkumy reagují na tyto trendy v rámci možné kapacity výzkumných pracovníků, kteří se penologickému výzkumu věnují. U nás je tradičně věnována značná pozornost otázce drog ve vězení, případně násilí ve vězení, ale také účinnosti vězeňských programů zacházení. Nemyslím si, že by to bylo v nějakém diametrálním rozporu se současnými trendy penologického výzkumu z mezinárodního hlediska.

V současné době se často skloňuje na mezinárodní i české scéně pojem humanizace vězeňství. Jaký je Váš názor na toto téma?

Téma humanizace vězeňství se neskloňuje jen v současné době. Jako cíl a úkol je uváděno již od počátku devadesátých let po změně politického uspořádání u nás. Je jasné, že odsouzení k trestu odnětí svobody představuje krajní a zásadní omezení práv odsouzeného. Jestliže chápeme trestní právo jako nástroj ultima ratio k řešení problémů, pak trest odnětí svobody je krajním vyústěním tohoto nástroje. Hovoříme-li o humanizaci vězeňství, jde především o to, aby se toto krajní omezení vykonávalo způsobem, který nesnižuje lidskou důstojnost potrestaných, nevystavuje je krutému či ponižujícímu zacházení a během výkonu trestu je činěno maximum pro opětovné začlenění potrestaných do společnosti. Veřejnost si bohužel často pod pojmem humanizace vězeňství představuje současné české věznice jako jakési „lázně“ pro odsouzené, což je opravdu vzdáleno od skutečnosti, ale myslím, že ve smyslu výše uvedeného pojetí humanizace se v uplynulých cca dvaceti letech udělalo hodně. Je do značné míry otázkou podmínek – prostorových, technických,

kvalifikačních atd., atd. – jak bude moci trend humanizace ve svrhu uvedeném pojetí pokračovat.

Co naopak považujete za největší problém českého vězeňství, na který je nutné zaměřit odbornou pozornost?

Za největší problém považuji nárůst recidivy v penologickém pojetí, tj. počtu odsouzených, kteří jsou k výkonu trestu odnětí svobody odsuzováni opakovaně. Je evidentní, že reintegrace a resocializace vězňů neprobíhá uspokojivě. Na druhé straně je zřejmé, že řešení tohoto problému není zdaleka jen v silách vězeňství.

Jak tedy vnímáte současnou debatu týkající se vzrůstající míry kriminální recidivy a zvyšující se vězeňské populace v kontextu České republiky?

Je dobře, že tato debata intenzivně probíhá a že jsou hledány cesty a způsoby, jak tento trend zvrátit. Je do určité míry paradoxní, že v situaci, kdy evidovaná kriminalita po řadu let klesá, nám narůstá vězeňská populace. Nicméně jedná se o složitý komplex problémů, který hranice vězeňství značně přesahuje a týká se nejen sankční, resp. trestní politiky, ale zasahuje, resp. není řešitelný bez širšího přístupu v politice sociální.

Co je podle Vás možné považovat za hlavní příčiny recidivy v českém kontextu?

Musím jen opakovat, že se jedná o celý komplex vzájemně souvisejících příčin, ale uvedme alespoň některé:

V České republice jsou nejčastěji recidivisté trestně stíháni za krádeže, zanedbání povinné výživy, maření výkonu úředního rozhodnutí, ohrožení pod vlivem návykové látky, podvody, úmyslné ublížení na zdraví, loupeže a výtržnictví.

Z výzkumů dále vyplývá, že nejčastěji recidivují osoby, jejichž první odsouzení spadá mezi 15.–18. rok jejich věku, což potvrzuje oprávněnost spojování kriminální recidivy s raným věkem spáchání prvních trestných činů v životě jedince. Platí tedy, že většina pachatelů, kteří zahájí své delikventní chování v raném věku, kriminální dráhu opouští mnohem později než ti, kteří zahájili kriminální kariéru až v dospělosti. Tady se zřejmě nejvýrazněji projevují nedostatky v preventivní práci, zejména ve vztahu k dětem a mladistvým, u nichž jsou zjišťovány první projevy asociálního chování, na které není včas a adekvátně reagováno.

Dalšími jsou pak nemožnost nalézt zaměstnání – nezaměstnanost odsouzených a propuštěných osob; finanční problémy, resp. obecně značná zadluženost odsouzených (včetně dluhů za náklady z výkonu trestu, za náklady trestního řízení, neschopnost platit náhradu škody poškozenému); návrat do závadného prostředí; neochota změnit styl života, nedostatek či ztráta motivace k resocializaci; ztráta bydliště, rodinného a sociálního zázemí; velmi nízký počet resocializačních programů zaměřených na podporu zaměstnávání či nalezení vhodného bydliště, nedostatek spolupracujících institucí.

Existuje podle Vás nějaké řešení, jak recidivě a nárůstu vězeňské populace předcházet?

Stručně řečeno, nemůžeme se spoléhat jen na odstrašující a izolační funkci trestu, ale reagovat je třeba koncepční trestní politikou s vyváženou prevencí i represí, provázanou se sociální politikou.

Jak nahlížíte na novou Konceptci vězeňství do roku 2025, kterou v nedávné době schválila vláda České republiky a která se tématu recidivy dotýká?

Koncepce je přiměřeně ambiciózní, reaguje na problémy vězeňství, navrhované cíle a nástroje k jejich dosažení jsou formulovány ve většině případů dosti konkrétně. Předpokládám, že jak ze strany Vězeňské služby, tak ze strany Ministerstva spravedlnosti ČR bude probíhat důsledná kontrola plnění stanovených cílů. Osobně mne těší, že se v Konceptci neopomněl ani penologický výzkum a že jsou činěny kroky k ustavení penologického výzkumného pracoviště.

Jak v této souvislosti vidíte budoucnost českého vězeňství?

To je otázka spíše pro prognostika, jímž se necítím býti. Ale české vězeňství nepochybně bude muset reagovat na problémy, s nimiž se potýká a které nelze přehlížet nebo podceňovat. Nelze si asi stavět přehnané cíle a očekávat, že do pěti let budou česká penitenciární zařízení na úrovni např. skandinávských či nizozemských. Ale objektivní tlak na zlepšení efektivity vězeňství ve smyslu zacházení s odsouzenými a reintegračního působení tady nepochybně bude, bude sílit a doufám, že bude doprovázen i vědomím, že k tomu musí být vytvářeny potřebné podmínky.

Poslední otázkou mi dovoluji se vrátit k penologickému výzkumu. Jak vnímáte, ve světle výše uvedeného, budoucnost českého penologického výzkumu?

Pokud bych měl soudit podle objektivní potřeby této výzkumné práce, tak by se měl velmi široce rozvíjet. Ale buďme skromnější a realističtí – bude-li zřízeno stále penologické výzkumné pracoviště, bude to velmi významný krok kupředu.

Děkuji Vám za rozhovor.